

IDENTITETA MED INDIVIDUALIZACIJO IN KOLEKTIVIZACIJO

Asja Nina Kovačev

POVZETEK

Oblikovanje, ohranjanje in spreminjanje individualne in družbene identitete omogočata dva sklopa antagonističnih procesov: identifikacije in identitizacije. Identifikacijo karakterizira stremljenje k poenotenju in integraciji, ki omogoča nastanek kolektivne identitete. Za identitizacijo je značilno prizadevanje za singularizacijo in diferenciacijo, ki omogoča nastanek individualne identitete.

Kolektivna identiteta je bila do nedavnega eden temeljnih problemov socioloških razprav. Šele v novejšem času se je uveljavila tudi v psihologiji. Skupina pogosto določi posamezniku življenjski slog in ga oskrbi z obče sprejetim jezikom. Slednji omogoča znotraj skupinsko komunikacijo. Toda posameznik vedno pripada več skupinam in ima tudi več kolektivnih identitet. Te so lahko neodvisne druga od druge, se dopolnjujejo, ali si celo nasprotujejo. Zato jih mora stalno usklajevati. Najpomembnejše med njimi so: nacionalna, državna, kulturna, politična, poklicna, zaposlitvena, izobraževalna, regionalna in disociativna identiteta.

IDENTITY BETWEEN INDIVIDUALIZATION AND COLLECTIVIZATION

ABSTRACT

The formation, preservation, and change of individual and social identity is enabled by two complexes of antagonistic processes: identification and identitization. Identification is characterized by the tendency toward unification and integration. It enables the formation of collective identity. Identitization is characterized by the efforts at singularization and differentiation. It enables the formation of individual identity.

Collective identity used to be one of the main problems of sociological studies. Only in the latest times it established in psychology. A group often determines the individual's life style and provides him with a generally accepted language. The latter enables the in-group communication. Still, the individual always belongs to several groups and has several collective identities, as well. These can be independant, complementary, or even contradictory. For this reason they have to be coordinated permanently. The most important of them are: national, State, cultural, political, professional, occupational, educational, regional, and dissociative identity.

KOMPLEMENTARNOST IDENTIZACIJE IN IDENTIFIKACIJE PRI NASTAJANJU IDENTITETE

Procesi oblikovanja, ohranjanja in spreminjanja osebne in družbene identitete segajo od stremljenj k poenotenju, integraciji in harmonizaciji do prizadevanj za diferenciacijo, afirmacijo in singularizacijo. Prvo vrsto procesov pogosto ovira individualna specifičnost posameznika. Človek je namreč enkratna in neponovljiva konfiguracija genov, ki determinirajo njegove psihofiziološke posebnosti. Drugo vrsto procesov zavirajo njegovi občutki pripadnosti različnim družbenim skupinam in skupnostim. Zato je oblikovanje identitete razpeto med procese identizacije in identifikacije.

Identizacijo opredeljujemo kot proces ali sklop procesov, ki naj bi omogočili doseganje avtonomije in ločitev od drugih subjektov zaradi lastne drugačnosti, identifikacijo pa kot sklop komplementarnih procesov, ki so namenjeni subjektovi širši družbeni integraciji. Proučevanje identifikacije igra pomembno vlogo pri ugotavljanju in karakterizaciji procesov, ki omogočajo nastanek identitete določene skupine. Predpostavimo namreč lahko, da se njeni člani identificirajo z njo ter da integrirajo v svojo družbeno samopodobo najpomembnejše in specifične elemente skupine, ki ji pripadajo.

INDIVIDUALISTIČNI IN KOLEKTIVISTIČNI PRISTOPI K PROUČEVANJU IDENTITETE

SOCIOLOŠKO POJMOVANJE KOLEKTIVNE IDENTITETE

Proučevanje kolektivne identitete je bilo še do nedavnega eno temeljnih socioloških raziskovalnih področij. Toda v sociologiji prevladuje pojmovanje kolektivne identitete kot nečesa, kar obstaja zunaj posameznika, na katerega se nanaša, oziroma kar mu je naloženo. Takšna naravnost determinira večino socioloških razprav. Temelji na Durkheimovem pojmovanju družbenih dejstev in teži k minimalizaciji pomena procesov identizacije. Namesto njih poudarja pomen identifikacije in interiorizacije, ki temeljita predvsem na podrejanju avtoritetam.

Rigidno in redukcionalistično pojmovanje procesov socializacije (omejenih na akulturacijo) ne ponuja nobene smiselne razlage skupinskega in individualnega zavračanja družbenih pričakovanj. Skupine in posamezniki namreč v številnih primerih zahtevajo avtonomijo in neodvisnost, ki jo poskušajo doseči z uporabo strategije zavračanja ali umika (Tap, 1980). Zaradi relativno pogostih odstopanj od "pravil" družbenega vedenja v realnosti bi bilo treba analizirati konkretno vedenje in konkretne predstave družbenih akterjev. Namesto aplikacije globalnih shem na širšo družbo je treba upoštevati interakcijo med različnimi, relativno avtonomnimi nivoji (individualnim in interpersonalnim, skupinskim in organizacijskim ter družbenim in kulturnim).

INDIVIDUALISTIČNA NARAVNANOST PSIHOLOŠKIH TEORIJ

Velik del sodobne psihologije je usmerjen individualistično. Večina sodobnih psihologov namreč pojmuje posameznika kot edino psihološko in družbeno realnost. Psihološke raziskave temeljijo na predpostavki, da so specifičnosti različnih skupin in družb, ki jih ni mogoče reducirati na njihove konstitutivne elemente (tj. posameznike), nezadostno utemeljen konstrukt. Zato se je v psihologiji uveljavilo prepričanje, da ni nobenega kolektivnega duševnega življenja, ki bi bilo nadrejeno individualni duševnosti stvarnosti. Kolektivne zavesti namreč ni mogoče proučevati z metodologijo, ki je aktualna v psiholoških raziskavah.

Če se sprijaznimo z omejitvami, ki jih določa in sprejema sodobna psihološka znanost, se skoraj ne moremo več izogniti redukcionizmu, ki še vedno determinira in omejuje domet psihologije. Že Allport (1937) je poudarjal, da je mogoče družbeno vedenje popolnoma adekvatno pojasniti z intra-individualnimi mehanizmi in da je socialna psihologija le aplikacija načel obče oziroma individualne psihologije na kompleksnejšo dražljajsko situacijo, tj. na družbeno okolje. Allport najprej predpostavlja, da se psihologija posameznika ne spreminja pri prehodu iz nedružbenih v družbene kontekste. Družbeno okolje naj bi bilo tako le nov, drugačen razred dražljajev, ki ga sestavljajo ljudje namesto stvari. Subjekt naj bi odgovarjal nanje na podlagi zakonitosti, ki niso družbeno posredovane.

Allportovo individualistično predpostavko, ki zanika specifičnosti družbenih kontekstov, so ovrgle celo laboratorijske raziskave skupinskega vedenja. Za prikaz njegovih specifičnosti zadoščajo že Tajflovi eksperimenti z "minimalnimi skupinami" v umetnih situacijah. Tajfel je namreč v svojih eksperimentih oblikoval skupine na podlagi arbitrarno določenih kriterijev.

Družbeno vedenje subjektov se še dodatno spremeni, ko določene vedenjske vzorce prenesemo v realne družbene situacije. Kohezivnost skupine, njena strukturiranost in njeno delovanje so odvisni od številnih dejavnikov in lastnosti, ki odločilno vplivajo na nastanek, ohranjanje in razpad družbenih skupin ter njihovo strukturo in njihove funkcije. V realnih družbenih situacijah namreč skupine skoraj nikoli ne nastanejo na podlagi arbitrarnih zakonov.

Kljub številnim spoznanjem sodobne socialne psihologije o posebnostih družbenega delovanja, ki jih ni mogoče umetno izzvati v laboratorijskih situacijah, je temeljna orientacija psihologije še vedno individualistična. Lep primer za to je sodobno proučevanje socialne kognicije, ki jo večina raziskovalcev opredeljuje kot rezultat biološko pogojenih, asocialnih perceptivno-kognitivnih mehanizmov v odnosu do družbenih dražljajev. Fiske in Taylor (1984) poudarjata, da se v večini tovrstnih del pojavlja veliko analogij v pojmovanju percepcije stvari in ljudi. Po prepričanju glavnih teoretikov socialne kognicije naj bi namreč splošna načela človeškega mišljenja veljala tudi za mišljenje ljudi o ljudeh. Zato so skoraj vse njihove teorije zgrajene na temeljnih principih kognitivne psihologije. Značilnosti percepcije in refleksije družbenega sveta, ki se pojavljajo v psihičnem aparatu "družbenega misleca", naj bi določale "notranje" omejitve spoznavnega sistema v informacijskem procesiranju.

INTERAKCIONIZEM KOT REŠITEV NASPROTJA MED INDIVIDUALIZMOM IN KOLEKTIVIZMOM

Individualizem prevladuje v psihološki znanosti že od njenih začetkov. Kot dominantna metateorija se je uveljavil celo v socialni psihologiji. V nasprotju z njim skuša interakcionizem pri proučevanju identitete integrirati dve zelo različni področji: psihološko in družbeno.

Predmet psihološkega proučevanja so najpogosteje posameznikove psihične lastnosti, predmet družbenega pa so procesi, lastnosti in proizvodi, ki izvirajo iz odnosov med posamezniki (Turner in Oakes, 1986). Težavnost integracije obeh področij pogojuje temeljna kvalitativna razlika v pojmovanju obeh fenomenov, ki jo opazimo v njunih opredelitvah. Po splošno utrjenem prepričanju pripadajo psihološki procesi posamezniku in ne kakršnikoli nadredni kolektivni enoti, medtem ko pripadajo družbeni (tj. politični, kulturni, ekonomski, zgodovinski idr.) procesi posebni stvarnosti, zato jih ni mogoče reducirati na njihove osnovne sestavne dele (tj. posameznike).

Kljub izredni spoznavni in uporabni vrednosti nekaterih laboratorijskih raziskav, ki temeljijo na individualističnem pojmovanju subjektovega družbenega vedenja, ostaja na metateoretski ravni še vedno nerešeno vprašanje odnosa med psihološkim in družbenim ter med posameznikom in skupino. Turner in Oakes (1986) zato poudarjata, da bi bilo treba pri konstrukciji interakcionistične metateorije družbene identitete upoštevati

predvsem nekaj temeljnih sociopsiholoških spoznanj, ki naj bi preprečila pretirano poenostavljanje obravnavanega problema. Posamezniki v vsej svoji mnogokratnosti namreč ne morejo biti postavljeni nasproti družbi. Posamezniki so družba in družbenost je naravna oblika eksistence človeških bitij.

POSAMEZNIKOVA DRUŽBENOST IN NJEGOVE KOLEKTIVNE IDENTITETE

Temelj človekove družbenosti tvori njegova pripadnost skupini ali več skupinam, ki določa njegovo kolektivno identiteto. Pogojuje tudi eksistenčno pomembnost skupine zanj, saj zadovoljuje dve temeljni človeški potrebi:

- potrebo po varnosti in
- potrebo po vključenosti oz. integriranosti v skupino.

Pripadnost skupini se izraža na različne načine. Skupina lahko svojemu članu določi življenjski slog ter šege in navade, ki ga karakterizirajo kot njenega pripadnika. Oskrbi ga z obče sprejetim jezikom in mu omogoči komunikacijo z drugimi člani. Pogosto deluje kot njen integrativni dejavnik še skupen kolektivni spomin, ki največkrat povezuje pripadnike iste generacije. Utrjuje tudi prepričanje o trajanju skupine, njeni zgodovinski kontinuiteti in o pravicah, dolžnostih, navezanosti, pristojnosti in zavarovanosti njenih članov (Južnič, 1993). Tako se med posameznikom in skupino oblikuje poseben odnos. Njegova intenzivnost in njegove kvalitativne posebnosti so odvisne od stopnje posameznikove vpletenosti v skupino in njegove identifikacije z njo.

MNOGOKRATNOST KOLEKTIVNE IDENTITETE

Posameznik nikoli ne pripada le eni kolektiviteti ali skupnosti, ampak je vedno vpet v več različnih kolektivitet, ki se delno prekrivajo ali dopolnjujejo, delno pa si tudi nasprotujejo. Zato si mora stalno prizadevati za uskladitev svojih identitet, ki izvirajo iz njegove pripadnosti različnim družbenim skupinam. Nikoli ni izolirana enota, ki bi obstajala neodvisno od lastnega okolja, ampak je vedno le člen v kompleksni družbeni organizaciji. Vpleten je torej v mrežo medosebnih in družbenih odnosov. Prvi determinirajo njegovo individualno identiteto in omogočajo vzpostavljanje medosebnih stikov, drugi pa njegovo kolektivno identiteto. Določajo namreč njegovo pripadnost

različnim skupinam, identifikacijo z njimi in njegov položaj v njih. Hkrati določajo tudi temeljne oblike medskupinskega delovanja.

Najpomembnejše kolektivne identitete, ki jih (poleg svoje individualne identitete) nosi subjekt v sebi, so:

- etnična,
- nacionalna,
- državna,
- kulturna,
- politična,
- poklicna,
- zaposlitvena,
- izobraževalna,
- regionalna in
- disociativna identiteta.

SKUPNE POTEZE ETNIČNE, NACIONALNE, DRŽAVNE IN KULTURNE IDENTITETE

Prve štiri kolektivne identitete navadno niso odvisne od posameznikove volje. Dodeljene so mu z rojstvom v določeni **etnični, nacionalni, državni ali kulturni** skupnosti. Vendar jih kljub nekaterim sorodnostim, njihovemu medsebojnemu dopolnjevanju in njihovi implicitni integrativnosti ne moremo pojmovati kot enotno kategorijo. Med njimi namreč obstaja vrsta pomembnih razlik.

Subjekt ne more spremeniti svoje etnične in nacionalne identitete. Lahko ju le zataji, medtem ko s spremembo državljanstva zlahka spremeni svojo državljanstvo identiteto. S tega vidika je svojevrstna tudi kulturna identiteta, ki je najkompleksnejša med njimi, in jo pogosto proučujemo skupaj z etnično identiteto. Vendar se moramo pri tem izogibati redukcionističnim opredelitvam kulturne identitete in njenemu omejevanju na etničnost. Kulturno identiteto lahko namreč povežemo še s številnimi drugimi identitetami in jo pojmuje kot njihovo sintezo.

POKLICNA IN ZAPOSILITVENA IDENTITETA

Poklicna identiteta

Posebno obliko identitete omogočata poklicna in zaposlitvena pripadnost, ki se med seboj funkcionalno povezuje. **Poklicna identiteta** lahko tako močno determinira posameznika, da govorimo celo o njegovi poklicni deformaciji. Ta je pogosta predvsem pri tistih, ki jim poklic izredno veliko pomeni. Zato priredijo svojemu poklicnemu profilu tudi svojo mentaliteto in vedenjski slog. Zanje je značilna močna identifikacija z lastno poklicno skupino. Pogosto se pojavlja predvsem pri tistih poklicih, kjer prevladuje timsko delo (npr. zdravniški tim), ali pa poteka stalna izmenjava informacij med pripadniki iste stroke.

Številni poklici že od nekdaj razvijajo o sebi posebne mite. Ti pogojujejo nastanek različnih poklicnih združenj ali korporacij. Obstoje korporacije in identifikacija z njo omogočata svojevrstno, ločeno pripadnost in specifično poklicno identiteto.

Poklicna združenja temeljijo na ideji solidarnosti med pripadniki iste stroke. Nastajala so že v starem Rimu, kjer so imela celo svoje kulte. Posebno velik je bil njihov vpliv v Evropi v srednjem veku. Tedaj so se namreč razvili cehi, tj. obrtniška združenja, ki so imela precejšen vpliv tudi v mestni samoupravi. Še danes obstaja vrsta strokovnih društev, ki omogočajo svojim članom podporo, identifikacijski model in izčrpne informacije o lastni dejavnosti. Nekatera jim zagotavljajo tudi institucionalno zaščito pri opravljanju njihovega poklicnega dela.

Zaposlitvena identiteta

Posebno identiteto predstavlja **zaposlitvena identiteta**, ki implicira občutek pripadnosti in lojalnost podjetju ali instituciji, kjer je posameznik zaposlen. Podjetje ima lahko vse značilnosti kolektivitete in tako močno prispeva k oblikovanju specifične identitete svojih uslužbencev. Identifikacija s podjetjem je posebno močna pri tistih, ki so zaposleni v uglednih podjetjih. Enako značilnost opazimo tudi pri tistih, ki so že zelo dolgo zaposleni v istem podjetju, kar se pogosto dogaja predvsem na Japonskem.

Identifikacija s podjetjem je pomembna predvsem tedaj, ko obstaja močna konkurenca. Karakterizira jo povečana lojalnost lastni ustanovi in zmanjšana lojalnost oziroma kompetitivnost v odnosu do drugih, podobnih ustanov.

VOJAŠKA IDENTITETA

Vojaško identiteto pojmuje kot posebno obliko identitete. Vojska je namreč specifična in močno strukturirana hierarhična organizacija z lastnimi ustanovami v izobraževanju, zdravstvu in socialnem skrbstvu (Južnič, 1993). Njena izoliranost in ločenost od zunanjega sveta pogojuje tudi ločenost vojaške socializacije in akulturacije. Identifikacija z vojaško skupnostjo je najmočnejša pri vojaških poveljnikih, oficirjih in častnikih "državne vojske". Ti se namreč popolnoma identificirajo z državo, ki naj bi jo branili.

POLITIČNA IDENTITETA

Politična identiteta nastane s članstvom v določeni politični organizaciji in največkrat še z aktivnim sodelovanjem v politiki (Južnič, 1993). V isto kategorijo pogosto umeščamo tudi **državno identiteto**, ki se veže na globalne družbe velikega formata in jo prepoznamo v državljanstvu. Toda državna identiteta ni odvisna le od subjektove volje, ampak jo navadno določi že subjektovo rojstvo v etno-kulturni politični skupnosti.

Prav nasprotno velja za **specifične politične identitete**, ki jih determinira subjektova aktivna participacija v določeni stranki. Strankarska pripadnost je pogosto izredno intenzivna. Vključuje močno privrženost strankarskim ciljem, lojalnost ter zavezanost lastni stranki in sprejemanje njene ideologije. Identifikacija s stranko se navadno razvije na podlagi skupnih interesov in prepričanj. Pogosto jo determinira tudi želja po moči in oblasti, še posebno tedaj, ko gre za identiteto strankarskih vodij, funkcionarjev in drugih aktivistov.

Člani določene stranke percipirajo lastno stranko kot izrazito homogeno skupino, medtem ko percipirajo druge stranke kot močno drugačne od njih. Zaradi velikega emocionalnega naboja, ki ga implicira identifikacija s politično stranko, navaja Kellyjeva (Kelly, 1988) evaluativno in afektivno dimenzijo medskupinske diferenciacije in znotrajskupinske homogenosti kot najpomembnejša indikatorja identifikacije z lastno politično stranko.

Določitev obeh temeljnih dimenzij strankarske pripadnosti temelji na raziskavi, ki jo je Kelly (1988) izvedla v Veliki Britaniji. Vanjo je vključila skupine, ki so pripadale petim večinskim strankam: konzervativni, laburistični, liberalni, socialno-demokratski in komunistični stranki. Ugotavljala je stopnjo identifikacije z lastno skupino oziroma stranko, oceno stopnje lastnega kontakta s pripadniki drugih strank in percepcijo konfliktnosti njihovih ciljev. Rezultati njene raziskave so pokazali, da sta stopnja identifikacije z lastno stranko in nekompatibilnost ciljev različnih strank močna prediktorja medskupinske diferenciacije na evaluativni in afektivni dimenziji in da je članstvo v določeni politični stranki popolnoma odvisno od občutka subjektivne identifikacije z njo. Zato lahko Kellyjevo označimo kot zagovornico kognitivnega pristopa k proučevanju skupinske pripadnosti.

Politična identiteta je v precejšnjem nasprotju s poklicno identiteto, saj jo karakterizira odsotnost ali vsaj okrnjenost neposredne medosebne interakcije. Člani iste politične stranke se namreč v realnih življenjskih situacijah pogosto sploh ne poznajo in nimajo nobenih osebnih stikov. Močno jih povezuje le njihova skupna politična orientacija. Druga temeljna razlika med politično in poklicno identiteto je v tem, da so odnosi med posamezniki z enako poklicno in zaposlitveno identiteto kooperativni, odnosi, ki se oblikujejo v političnem kontekstu, pa največkrat kompetitivni, saj cilj ni deljiv. Kljub temu (ali pa prav zato) je proučevanje politične pripadnosti izredno učinkovito pri ugotavljanju vpliva nekaterih strukturnih in ideoloških faktorjev na procese družbene identitete.

DISOCIATIVNA IDENTITETA

Posebna oblika družbene identitete so t. i. **disociativne identitete**. Razvijejo se v skupinah, kjer poteka določena dejavnost, ki ne more dobiti družbenega priznanja. Ne podpira je namreč obstoječi družbeni sistem. Družba jo pogosto celo sankcionira, preganja ali marginalizira. Med disociativne kolektivitete štejemo različne oblike deviantnih identitet, tj. pripadnosti prestopniškimi, kriminalnim ali celo terorističnim skupinam in identifikacijo z njimi. V to kategorijo umeščamo tudi identifikacijo z večino skupin in dejavnosti, ki jih lahko s skupnim izrazom označimo kot subkulturo.

DIVERGENTNOST IN KONVERGENTNOST KOLEKTIVNIH IDENTITET

Posameznik nosi v sebi več skupinskih identifikacij, ki so različno močno izražene in imajo različne učinke. Na določenih področjih njegovega psihofizičnega delovanja ga omejujejo, utesnjujejo in obvezujejo, drugod pa mu odpirajo nove možnosti, ki jih sam ne bi mogel realizirati. Med temeljna določila njegove identifikacije s skupino spadajo:

- ozemeljska namestitev,
- skupinska zavezanost,
- življenjski nazor,
- religiozna pripadnost,
- ideološka zaverovanost in
- politična opredelitev.

Večinoma se razvijejo kot posledica vključevanja v različne kolektivitete. Pogosto se med seboj delno prekrivajo in dopolnjujejo, včasih pa si celo nasprotujejo.

V procesu oblikovanja, vzdrževanja in ohranjanja svoje kolektivne identitete mora posameznik usklajevati različne pripadnosti in načine njihovega vplivanja na lastno individualnost. Zato so značilnosti subjektive skupinske pripadnosti mnogostranske, zapletene in pogosto tudi nejasne. Zaradi izrednih kvalitativnih razlik med različnimi oblikami kolektivitet, lahko dvomimo o možnosti za prenos spoznanj o eni kolektiviteti in eni obliki kolektivne identitete na področje drugih kolektivitet.

Značilnosti skupinske pripadnosti so odvisne od interakcije med posameznikom in družbo. Subjektova vpletenost v mrežo družbenih odnosov določa njegov položaj v njej. Ta je viden v statusih in vlogah, ki jih pogojuje njegova pripadnost različnim družbenim skupinam. V tradicionalnih, manj razvitih družbah je status fiksen, nespremenljiv in pogosto celo deden. V nasprotju z njim je status v modernih, bolj razvitih družbah gibljiv. Zato ga je mogoče izboljšati ali poslabšati. Navadno je vezan na posameznikov položaj v neki družbeni skupini, vendar ima posameznik lahko celo več statusov. Tedaj jih navadno integrira v celoto, ki jo imenujemo sinteza ali kombinacija statusov.

SPECIFIČNI ATRIBUTI KOLEKTIVNIH IDENTITET

Med specifične attribute kolektivnih identitet uvrščamo predvsem:

1. lojalnost referenčni in identifikacijski skupini, ki je navadno najboljši indikator pripadnosti;
2. nepripadnost, ki lahko kot nasprotje pripadnosti implicira indiferenten ali celo antagonističen odnos;
3. tujstvo, ki lahko kot separatna identiteta implicira tako zavračanje kot tudi ugled;
4. identitetna kontrastnost oziroma pripadnost drugi, diametralno nasprotni skupini in
5. fenomen "črne ovce", ki ga karakterizira neugodna percepcija nekaterih članov skupine.

1. LOJALNOST

Pripadnost določeni skupini ali skupnosti se pogosto izraža z lojalnostjo njenih članov, ki povratno vpliva na utrjevanje in potrjevanje njihove pripadnosti. Razlika med obema fenomenoma je predvsem v tem, da lahko občutek pripadnosti determinirajo skupni interesi članov iste skupine, njen visoki status, ki jim omogoča vrsto materialnih in drugih ugodnosti, zviševanje samospoštovanja in številni drugi faktorji, ki niso nujno emocionalni. V nasprotju s pripadnostjo se lojalnost navadno povezuje z močnimi emocijami.

Obstaja več vrst lojalnosti. Lahko so enostranske, kar pogosto zasledimo v hierarhičnih organizacijah, ali večstranske in fleksibilne. Najrigidnejše so ekstremne lojalnosti, ki so pogosto tudi vir bolj ali manj intenzivnih konfliktov ali celo odkritih spopadov.

Posebna vrsta lojalnosti je zavezanost manjšim in zaključenim družbenim enotam (npr. družini ipd.), ki lahko v odvisnosti od različnih pogojev implicira pozitivno in negativno vzajemnost. Včasih je stopnja lojalnosti manjši skupini v obratnem sorazmerju s stopnjo lojalnosti širši družbeni skupnosti ali celo v pozitivni korelaciji z negativno recipročnostjo do nje. Pogosto se pojavlja predvsem v deviantnih skupinah, delinkventnih organizacijah, mafiji in podobnih skupnostih, kjer tudi učinkovito deluje.

2. NEPRIPADNOST

Nepripadnost skupini je nasprotje njeni pripadnosti. Pogojujejo jo lahko individualni in družbeni dejavniki. Od tega, kateri od obeh vrst dejavnikov jo določajo, je odvisen tudi subjektov položaj v odnosu do dane skupnosti. V prvem primeru je njegova neintegriranost vanjo rezultat njegovega zavestnega odklanjanja ponujene ali vsiljene družbene identitete. Zavračanje utrjenih družbenih obrazcev mu zbuja občutek izjemnosti, ki je glavna komponenta "identitete nepripadnosti". Razteza se od občutka superiornosti in izbranosti do občutka marginalnosti in zapostavljenosti.

Subjektov občutek nepripadnosti je lahko omejen na manjšo skupino, v katero bi se moral integrirati, a mu to (namerno ali nenamerno) ne uspe, ali pa se pojavlja v odnosu do širše skupnosti. Druga oblika identitete nepripadnosti se pojavlja predvsem pri pripadnikih disociativnih skupin, kjer je lojalnost lastni skupini zelo močna. Pripadnost in nepripadnost namreč nista le subjektivna fenomena. Pojavita se lahko v odnosu do različnih kolektivitet, celo do različnih oblik kontradružb (npr. komun). Slednje delujejo po načelih, ki so v nasprotju z obče sprejetimi pravili in normami. Zato se njihovi pripadniki največkrat ne integrirajo v globalno družbo.

Nepripadnost širši skupnosti je pogosto značilna za različne etno-kulturne skupine, ki živijo ločeno od nje, na posebnem, zanje določenem ozemlju. Njihova identiteta se lahko razteza od popolne pripadnosti do popolne nepripadnosti, navadno pa je nekje med obema skrajnima poloma. Kot najlepši primer delno akulturirane in delno integrirane skupine navajajo različni avtorji Žide v diaspori. Ti so sicer še vedno lojalni svoji matični državi Izraelu, vendar so se že večstransko asimilirali v novo državo ter si zagotovili primerno eksistenco v njej. Zato se v večini primerov ne nameravajo več vrniti v Izrael.

Židovski primer relativno uspešne akulturacije in delne pripadnosti globalni družbi je zanimiv predvsem zato, ker so Žide v preteklosti pogosto preganjali in jih poskušali celo izkoreniniti. Njihova nepripadnost tedaj največkrat ni izvirala iz njihove nepripravljenosti, da bi sprejeli ponujeno identiteto, ampak iz odpora globalne družbe ali vsaj nekaterih njenih vodilnih plasti do židovske drugačnosti.

Nepripravljenost za uklonitev prevladujoči miselnosti in sprejem ponujene pripadnosti so v različnih družbah in kolektivitetah pogosto pojmovali kot

odpadništvo ali celo zločin. Poleg etno-kulturne drugačnosti je silno motila tudi verska drugačnost. Različne religije so pogosto sankcionirale zavračanje "pravovernosti" in ta fenomen je bil enako močan v krščanski religiji kot v islamu ali drugod. Prostovoljna odpoved ponujeni religiozni identiteti in stigmatizacija sta imeli pogosto zelo hude, celo smrtne posledice za t. i. izobčence, tj. čarovnice, heretike ipd.

3. TUJSTVO

Tujstvo je posebna oblika nepripadnosti določeni skupnosti. Načeloma je kategorialno in implicira vse, kar ni znano, spoznavno ali razumljivo. Na pojem tujstva in njegovo percepcijo se pogoto navezujejo negativne emocije, ki pripeljejo do zavračanja tujih elementov ali celot. Odklanjanje tujstva lahko doseže različne stopnje intenzivnosti. Včasih je zelo blago in blizu točki nevtralnosti. Toda v nekaterih primerih lahko pripelje celo do nasilnega odstranjevanja oziroma uničevanja tujih elementov, ki tvorijo samostojno etno-kulturno enoto, tj. do etnocida ali genocida.

Tujstvo se lahko tudi individualizira, toda posameznik s statusom tujca izven svoje referenčne skupine se slej ko prej vključi v eno od obstoječih skupin. Zaradi začetne marginalnosti si pogosto prizadeva doseči čim hitrejšo akulturacijo. Včasih je njegova vnema tolikšna, da postane nadležen celo skupnosti, v katero se namerava vključiti, svoji prejšnji skupini pa postane še bolj neprijeten.

Tujstvo kot separata identiteta se povezuje s specifičnim položajem v vsaki družbi. Včasih so tujce marsikje najemali za vojake, v Italiji pa celo za sodnike. Predpostavljali so namreč njihovo nepristranskost. V leposlovnih literaturi so tujca pogosto prikazovali kot specifičen profil. Zato je že od nekdanj zelo ambivalenten lik. Skupnost mu lahko namenja posebno pozornost in podeljuje izjemne časti ali pa ga sankcionira.

Skozi zgodovino so bili tujci pogosto žrtve različnih diskriminacij. Kljub svoji občasni privlačnosti za dominantno skupnost, se mora tujec še danes neprestano potrjevati. V določenih primerih lahko sicer napreduje hitreje in doseže več kot njeni pripadniki, vendar mora vedno računati z možnostjo, da lahko to tudi izgubi. Vseeno tujstva ne moremo pojmovati kot kvaliteto, ki je diametralno nasprotna integriteti. Takšno črno-belo mišljenje namreč zanemara individualnost pripadnikov določene skupnosti, ki ne morejo biti

enotni na vseh dimenzijah svojega psihofizičnega in družbenega delovanja. Poleg tega se tuji vsaj minimalno integrirajo v prevladujočo družbo in (vsaj delno) akulturirajo. To pogojuje njihovo koeksistenco z njenimi pripadniki.

4. KONTRASTIRANJE IDENTITET

Nepripadnost se običajno povezuje s pripadnostjo drugi, pogosto tuji ali celo kontrastni skupini. Kontrastna identiteta se od prevladujoče tako močno razlikuje, da jo lahko označimo kot njeno nasprotje. Polarizacije identitete so relativno pogoste. Najpogostejše med njimi so:

- polarizacija med spoloma (ženske - moški),
- polarizacija med starostnimi skupinami (mladi - stari),
- rasna polarizacija (belci - črnici) ipd.

Kategorije, ki nastanejo s takšnim ekstremnim polariziranjem, so ekskluzivne. Ena od obeh kontrastnih kategorij ima navadno privilegiran položaj, druga pa je zapostavljena. Toda v vseh primerih ni tako. Dokaz za to je polarizacija na relaciji med mladimi in starimi. Tradicionalne družbe so namreč spoštovale in častile kategorijo starih ljudi, sodobne pa z enakim zanosom mitizirajo mladost. Kljub temu se poskuša vsaka identifikacijska skupina po svoje afirmirati v družbenem prostoru in poudarja prednosti lastne skupine v primerjavi z nasprotno.

Če so meje med skupinami nepremostljive oziroma če ni mogoče preiti iz ene kategorije v drugo, si člani skupine prizadevajo zvišati status lastne skupine s poudarjanjem lastnih (realnih ali imaginarnih) prednosti in s preoblikovanjem vrednostnih sistemov. To naj bi jim omogočilo predstavitev lastnih posebnosti, ki so včasih temeljni razlog za njihovo diskriminacijo, kot prednosti. Med tovrstne poskuse štejemo tudi poskus prevrednotenja estetskih idealov v rasistično usmerjenih ZDA pod geslom "Black is beautiful."

V nekaterih primerih je mogoče že takoj ugotoviti kontrastno identiteto na podlagi njenih manifestnih indikatorjev. V drugih primerih je kontrastnost identitete kulturno določena. Nekateri skupine so zaradi svoje kontrastnosti pogosto predmet netolerantnosti, sankcioniranja in podobnih dejanj, ki jih pogosto pogosto:

- ksenofobija,
- projekcija lastnih destruktivnih impulzov v pripadnike druge, drugačne skupnosti in
- aktivacija obrambnih mehanizmov v boju za ohranitev lastnega monopola v globalni družbi.

V določenih obdobjih in družbah so netolerantnost do drugačnosti in njeno sankcioniranje celo institucionalizirali. Eden najbolj nazornih primerov institucionalizirane netolerantnosti je bila srednjeveška inkvizicija, ki je ustvarila vrsto dihotomij s kontrastnimi identitetami. S preganjanjem, mučenjem in uničevanjem vsega drugačnega in tujega je postala zgled številnim kasnejšim ideologijam in družbenim sistemom.

Najpogostejše oblike netolerantnosti do drugačnosti so različne vrste verske in etnične nestrpnosti. Netolerantnost se lahko še stopnjuje tedaj, ko postane recipročna in se tako soočita dve netolerantnosti. Pogosto se ena vrsta netolerantnosti povezuje z drugo, kar še povečuje kontrastnost identitet in zaostrovanje konfliktov med njima. Realne razlike med dvema različnima identitetama se ob takšnem iracionalnem zaostrovanju konfliktov prikrijejo, saj postanejo precej manj pomembne od vzajemne nenaklonjenosti ali celo sovraštva obeh kontrastnih skupin (Južnič, 1993).

Popolnoma drugačni so tolerantni družbeni sistemi, ki dopuščajo drugačnost in je ne poskušajo izkoreniniti. Kontrastiranje identitet je tam šibkejša ali pa se sploh ne pojavlja. Spoštovanje (ali vsaj dopuščanje) drugačnosti, če ta nikogar ne ogroža, spada med temeljne pogoje ohranjanja človekove psihofizične integritete, njegove družbene integriranosti in njegovega dostojanstva. Zato je treba v vsakem družbenem sistemu določiti vsaj minimalno stopnjo strpnosti, ki omogoča normalno koeksistenco kontrastnih skupin.

Strogo ločevanje med "nami" in "drugimi" ter njihovo kontrastiranje sta značilnosti črno-belega, diadičnega razporejanja, ki je najpreprostejša in najbolj razširjena oblika kategorialnega mišljenja. Kategorialno mišljenje omogoča mislečemu subjektu vnašanje reda v kaotično stvarnost ter

umeščanja predmetov, pojavov, ljudi in psihičnih doživetij v kategorije (Južnič, 1993; Kovačev, 1991; 1993; 1994d). Najhitrejša in najučinkovitejša orientacijska strategija je diadično razporejanje, tj. ustvarjanje kontrastnih diad, ki služijo predvsem identifikaciji predmetov, pojavov in ljudi.

Zametke diadičnega presojanja najdemo že v najrazličnejših religijah, ki so z uporabo svetlobe in teme kot nosilk simboličnih pomenov vzpostavile diado med pozitivnim in negativnim ter dobrim in zlim (Kovačev, 1990, 1992a, 1992b, 1994a, 1994b, 1994c).

Prvotna vrednostna obarvanost obeh skrajnosti (dobrega in zlega), ki bi ju namesto kategorialnega razporejanja v dve ekskluzivni kategoriji lahko umestili na skrajna pola iste dimenzije, se je ohranila še do danes. Zato je v vseh karakterizacijah in opisih "nas" in "drugih" močno prisotna evaluativna komponenta. Favoriziranje lastne skupine na račun drugih skupin temelji na želji po oblikovanju pozitivne družbene identitete in zviševanju lastnega samospoštovanja. Spremljamo ga lahko vse do najprimitivnejših in najmanj sofisticiranih oblik človekovega samoohranitvenega nagona. Ta mu je namreč dopuščal uničenje sočloveka ali drugih živih bitij zaradi zagotovitve in ohranitve lastne eksistence.

5. FENOMEN "ČRNE OVCE"

Navadno velja pravilo, da člani neke skupine percepirajo druge člane iste skupine ugodneje kot člane drugih skupin. Ta posebnost diferenciacije med skupinami in znotraj njih je relativno neodvisna od realnega vedenja posameznikov. Toda pod določenimi pogoji lahko percepirajo člane iste skupine tudi manj ugodno od drugih. To se dogaja predvsem tedaj, ko ti člani s svojim vedenjem ogrožajo status lastne skupine. Marques et al. (1988) razlagajo ta fenomen s "hipotezo črne ovce". Po tej hipotezi lahko člani iste skupine dobijo nižje ocene od članov drugih skupin na istih dimenzijah, če njihova dejanja ogrožajo status skupine. Taka strategija pripomore k ohranjanju njene pozitivne podobe in kolektivnega samospoštovanja, ki ga pogotuje identifikacija z njo.

al psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology*, 25, 287-292.

IDENTITETA NA RAZPOTJU

Identiteta nastaja pri soočanju z enakim in drugačnim, s podobnim in z različnim. Zaradi številnih težav, ki nastopajo pri njenem opredeljevanju, jo nekateri pojmujejo kot:

- absolutno bit in univerzalno referenčno točko,
- bistvo individualnosti in kolektivnosti,
- stabilno strukturo ali večno ponavljanje ter
- dinamični sistem aksioloških občutij in predstav.

Slednja omogočajo dejavnemu subjektu, ki je vpleten v mrežo medosebnih odnosov:

- smiselno usmerjanje vedenja,
- organizacijo načrtov,
- konstruiranje lastne zgodovine,
- iskanje možnosti za rešitev nasprotij in preseganje konfliktov ter
- prilagajanje in spreminjanje pogojev, ki določajo njegovo življenje (Tap, 1980).

Vsi procesi, ki se povezujejo z nastajanjem in ohranjanjem subjektive identitete, se odvijajo v odvisnosti od družbenih struktur, v katerih ta obstaja in deluje. Odvisne so tudi od njegovega odnosa do drugih družbenih akterjev. Posameznik se namreč ne more niti opredeliti niti prepoznati brez drugih ljudi, ki predstavljajo referenčne točke in standarde za njegovo presojanje lastne individualnosti.

Zaradi kompleksnosti in mnogoobličnosti identitete jo Tap (1980) poetično opisuje kot paradoksalno, realno ali imaginarno področje, ki je hkrati tudi izvor konfliktov in iluzij, kot prostor s spremenljivimi mejami in kot čas, ki ga rekonstruira spomin ter usmerja načrti in iluzije.

Strogo ločevanje med "nami" in "drugimi" ter njihovo kontrastiranje sta značilnosti črno-belega, diadičnega razporejanja, ki je najpreprostejša in najbolj razširjena oblika kategorialnega mišljenja. Kategorialno mišljenje omogoča mislečemu subjektu vnašanje reda v kaotično stvarnost ter

LITERATURA

1. ALLPORT, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Harper-Row and Winston.
2. JUŽNIČ, S. (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
3. KELLY, C. (1988). Intergroup differentiation in a political context. *British Journal of Social Psychology*, 27 (4), 319-332.
4. KOVAČEV, A. N. (1990). *Sporočilo umetnine. O spoznavni vrednosti likovne umetnosti*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
5. KOVAČEV, A. N. (1991). Slepilo znanosti in utvare marionet, *Anthropos*, 23 (4-5), 246-253.
6. KOVAČEV, A. N. (1992a). *Grafično izražanje emocij in njegovi osebnostni korelati*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
7. KOVAČEV, A. N. (1992b). Psihopatološka umetnost - simbolični prikaz druge stvarnosti. *Anthropos*, 24 (3-4), 128-137.
8. KOVAČEV, A. N. (1993). *Kretnja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
9. KOVAČEV, A. N. (1994a). Colour preferences, meanings and localization in space. 23rd International Congress of Applied Psychology. Madrid, Spain.
10. KOVAČEV, A. N. (1994b). Simbolične implikacije barv in njihov položaj na dimenziji ugajanja. *Anthropos*, 26 (4-6), 105-127.
11. KOVAČEV, A. N. (1994c). Colour and personality in the furnishing of apartments. *Psihološka obzorja*, 3 (3-4), 117-140.
12. KOVAČEV, A. N. (1994d). *Individualna in kolektivna identiteta ter njuno spreminjanje v osebnostnem razvoju posameznika in v družbenih spremembah*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
13. MARQUES, J. M., VZERBYT, V. Y., RIJSMAN, J. B. (1988). Context effects on intergroup discrimination: In-group bias as a function of experimenter's provenance. *British Journal of Social Psychology*, 27 (4), 301-318.
14. TAP, P. (1980). Introduction. V: P. TAP (Izd.), *Identités collectives et changements sociaux*. Colloque international. Toulouse: Privat, 11-15.
15. TURNER, J. C., OAKES, P. J. (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology*, 25, 237-252.

